

Christiern Pedersens reform - en latinsk reform?

Nogle bemærkninger om bogtrykkerortografien

Haastrup, Niels

Published in:
Studier i dansk dialektologi og sproghistorie

Publication date:
1971

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Haastrup, N. (1971). Christiern Pedersens reform - en latinsk reform? Nogle bemærkninger om bogtrykkerortografien. I K. Hald, C. Lisse, & J. Kousgård Sørensen (red.), *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie: tilegnede Poul Andersen på halvfjerdsårsdagen den 8. juni 1971* (s. 129-137). Akademisk Forlag.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Christiern Pedersens reform – en latinsk reform?

Nogle bemærkninger om bogtrykkerortografien

Af NIELS HAASTRUP

I reformationstiden var mere end ét skriftsprog på vej. Det sprog, Iens Peerszøns bog blev trykt i, slog ikke an, men beskrivelsen af dens sprogform¹ vil forhåbentlig engang få naboskab med mange andre i en omfattende analyse af den proces, der førte til udvælgelsen af det skriftsprog, som blev fremtidens².

Ved beskrivelsen af en ortografireform og de faktorer, der betinger dens forløb, må man have øjnene åbne for mange forhold. Her vil jeg spec. pege på tekniske og sociologiske faktorer, som sammen med andre spiller en rolle i en omfattende procesanalyse af den franske ortografireform, der netop er udsendt af Nina Catach³. Hun skelner mellem ortografi og ortotypi. Den skriftsprogsreform, vi siger fandt sted i det 16. årh., var først og fremmest en ortotypireform, hvorved trykortografien for lang tid skilte sig ud fra skriftortografien, og samtidig fjernede sig fra talesproget.

Min lille kommentar vil få foreløbig karakter – ikke blot fordi den tilgrundliggende beskrivelse i Skautrups sproghistorie har det⁴, men også fordi synsvinklen indsnævres til et bestemt aspekt: bogtrykkernes afhængighed af den latinske ortografi og den reform, som også latinen måtte igennem på den tid. Forhåbentlig vil man finde betragtningerne af værdi, den dag man kan vurdere de forskellige faktorer i sammenhæng.

Inden vi går over til sammenligningen af de latinske regler med hovedlinjerne i den danske reform, skal det sandsynliggøres, at en lighed kan skyldes andet end tilfældigheder.

De store bogtrykkerværksteder var humanisternes rette miljø. De var rammen om datidens „frie universiteter“. Adskillige store humanister havde privatværksteder eller ledede store ateliers. De gjorde en stor indsats for at rense klassikerne for middelalderligt „utøj“, det gjaldt også teksternes ortografi. De regler, de opstillede, var ofte gamle travere, som man kan genfinde i middelalderlige lærebøger og afhandlinger, gentagelser, som de var af antik lærdom; forskellen er blot den, at man nu ville tage dem alvorligt⁵.

Ortografireformen var bare en side af udtalereformen. Debatten om genfødselen af den rigtige antikke udtale, som var et gruppesymbol for humanisterne, spillede en langt større rolle i samtidens skrifter; man kan nævne Valla, Nebrija, Erasmus, Scaliger og Ramus. Vi deltog først med Jacob Madsen Århus i århundredets slutning⁶. Til gengæld præger forholdet mellem tale og skrift debatten i det 17. årh. herhjemme⁷.

Den humanistiske bogtrykkers økonomiske eksistensgrundlag var trykning af latinske bøger. Af og til trykte han også bøger på forskellige folkesprog, ofte lokalt på rejser.

Før kursiven og antikvaen vandt frem (i Danmark henh. 1533 og 1538)⁸ fandt han sine typer i samme kasse, hvad enten han skulle trykke en bog på latin, tysk, hollandsk eller dansk. Det har været en økonomisk belastning for bogtrykkeren, når han investerede i specialudstyr for at imødekomme ønsker om national eller endog lokal ortografi. Dette gælder ikke blot fremstilling eller indforskrivning af specialtyper som f.eks. *ø*, men også de enkelte typers antal og form. Frekvenser og kombinationsmuligheder er højst forskellige fra sprog til sprog⁹. Hellinga'erne beretter om, hvorledes den meget kulante Ghemen filede sine *s*'er og *k*'er til for at klare forbindelsen *sk* uden for stor afstand. I hollandsk og latin bliver den ikke anvendt. Endvidere, hvorledes bogstaver, der er specielt hyppige i dansk – før reformen: *h*, *w* og *y* – men ikke i hollandsk, i arkslutning forekommer i afvigende skriftgrad; de var sluppet op for ham¹⁰.

En mand som Christiern Pedersen, der besørgede adskillige bøger til trykken i udlandet, har nok gjort en dyd af nødvendigheden, da han begyndte at eksperimentere med den danske ortografi. Hvor heldigt, at mange af de kompromis'er, han stræber mod, forelå formuleret som regler i ortografiske traktater af folk med de „rigtige“ humanistiske meninger. Om ikke andet, har disse regler betydet, at hans reform fik den nødvendige prestige. Det er nærliggende for os her i første række at citere de regler, som blev udsendt adskillige gange af den centrale personlighed i den kreds, han sluttede sig til under sine Pariserophold, Jodocus Badius Ascensius, mesteren for Saxo-udgaven¹¹.

Den ortografiske diskussion var bluset op omkring translitterationen af græsk¹². Derfor vil vi først nævne den regel, der kom ud af den: man må nøje skelne mellem den grafotaks, der kan tillades i translitteration fra græsk, og den, der må bruges i rigtige latinske ord¹³.

Efter den „græske“ regel kommer den „etymologiske“ regel: efter devisen „ad fontes“ må tilstræbes overensstemmelse med antik ortografi, samt bevarelse af ordidentiteten trods afledning og bøjning¹⁴.

Endelig er der „rationaliseringsreglen“, en regel for stavelsesstruktur. Den ændrede skriftbilledet totalt. Efter fjernelsen af de mange forkortelser, ville ordene have fået en uhensigtsmæssig længde¹⁵, hvis man ikke havde håndhævet flg. regel: samme bogstav kan kun forekomme én gang i samme stavelse¹⁶.

Vi kan nu tage op til sammenligning en del af de ændringer, der opregnes hos Skaustrup.

Først dem, der svarer til den „græske“ regel, der er formuleret som to regler hos Ascensius. De lyder i oversættelse:

Den slags udenlandske bogstaver er de aspirerede konsonanter, og heller ikke *k*, *y* og *z* bør skrives i rene latinske ord.

Aspiration, dvs. *h*, sættes foran alle vokaler, men efter konsonanter kun efter *c*, *p*, *r*, *t* og *det* i græske ord¹⁷.

Disse regler følges hos Christiern Pedersen for så vidt som flg. sæt af allografer reduceres:

<i>i/y</i>	→	<i>i</i> ¹⁸
<i>-d/-dh/-th</i>	→	<i>d</i> ¹⁹
<i>d-/th-</i>	→	<i>d</i> ²⁰
<i>t-/th-</i>	→	<i>t</i> ²¹
<i>-g/-gh</i>	→	<i>g</i> ²²

Således reserveres *y* for grafemet *y*, mens fordelten ved brugen af *y* som variant til *i* i forbindelse med *m*, *n* og *u* tabes. *y* bevares dog ofte efter autografem, ligesom undertiden *w*. Christiern Pedersen skulle ikke have indført mærkelige typer som overprikket *y*. I øvrigt må vi afstå fra at rulle hele diftongdiskussionen op her.

Af de tre sproglige størrelser med opposition, der i æmda. markeredes med graferne *t*, *d* og *th*, var nu den ene tabt²³. En rationalisering var ønskelig. Havde Christiern Pedersen tænkt fonetisk – og ikke latinsk og trykketeknisk – havde han måske valgt digraffen med *h* til betegnelse for den størrelse, der i dag er en aspireret klusil²⁴.

Det gik også tilbage for *ch* og *z*, men *k* holdt sig stik imod, hvad man kunne vente efter de her anlagte synspunkter.

Nu den „etymologiske“ regel. Christiern Pedersens fordeling af *e* og *æ*²⁵:

<i>e/æ</i>	→	<i>e</i>
<i>æ(æ)</i>	→	<i>æ</i>
<i>e(e)</i>	→	<i>e(e)</i>

sker efter regler, der minder om hovedtanken i flg.:

Man bør udvise den største agtpågivenhed med at skrive diftongerne; og man skal ikke lytte til de idioter, der mener, at *æ* og *æ* er forældede. Alle genitiver og dativer i singularis, samt nominativer og vokativer i pluralis, (alle) efter første deklination, endvidere *præ* og *præter* vil skrives med lang diftong *æ*, ligeledes i participier og afledte pronominer, men de almindelige pronomina og *hvad som helst, der af naturen er kort, afskyr diftong*²⁶.

Christiern Pedersen vælger *e* for *æ* i de positioner, som korresponderer med tryksvag stilling (efter enhedens tryktop) i moderne dansk. Her er længdemodsætningen suspenderet. Gælder samme forhold på Christiern Pedersens tid, hvad man frimodigt plejer at antage, skyldes hans valg ønsket om at undgå i denne position brugen af et grafem, der kun kunne korrespondere med lang vokoid²⁷.

Udfra det „etymologiske“ princip kan vi kommentere nok en række af Christiern Pedersens reguleringer:

<i>gi</i>	→	<i>g</i> ²⁸
<i>ki</i>	→	<i>k</i> ²⁸
<i>lj</i>	→	<i>lg</i> ²⁹
<i>rj</i>	→	<i>rg</i> ²⁹

Her kan vi ikke citere en bestemt paragraf fra *Regulæ Orthographicæ*, men vi kan referere til Nebrija, Erasmus og Melanchton, der fastslår, at *g* og *c* ikke som i middelalderen skal udtales ligesom *j* og *s*, men som „mutæ“ foran fortungevokal, hvorfor også stavemåder med *i/j* for *g* fordømmes³⁰.

Det var ikke ganske uden grund, om Christiern Pedersen ville antage, at adskillige forekomster af *-li* og *-ri* svarede til ældre stavemåder *-lg* og *-rg*³¹; eller om han antog, at kombinationerne *gi-* og *ki-* foran autografem var „forvanskninger“ af ældre *g-* og *k-*³² af samme type som dem, man fordømte i latinen³³.

I nyere tid har en række af disse etymologier – også de falske – fået konsekvenser for talesproget.

Hans etymologiserende transformationer af *ff(u)/w* → *g* har derimod ikke nogen konkret modsvarighed i latinske regler. De er blot „etymologiske“ (idet der produceres mere acceptabel latinsk grafotaks) samt overordentlig praktiske, jf. ovf.

Rationaliseringsreglen, som jeg kaldte den ovenfor, er nok den regel, der modsvarer den mest vidtrækkende ændring af det danske skriftsprog, specielt i dets forhold til talesproget³⁴.

Den er skarpest formuleret i Badius' versificerede regler fra 1524. Hexameteret lyder

Littera nulla eadem bis syllaba habetur eadem;
Intet bogstav kan forekomme to gange i samme stavelse;

Det er ikke en ny regel, men i sin forenkledede skarphed et våben mod især de mange „vilde“ syngrafophobninger, der er så karakteristiske for håndskrevne tekster i kursiv fra det 16. og 17. årh.³⁵.

Reglen rammer i dansk ikke *aa* og *ee*, der markerer selvstændige grafemer på linje med de ikke dobbeltskrevne; heller ikke *ff* og *ss* berøres; men reglen kan nok være baggrund for forenkling af flg. allografsæt:

-nn/-nd	→	-nd ³⁶
-ll/-ld	→	-ld ³⁶
-kk/-ck	→	-ck ³⁷

vel at mærke i enstavelsesord, den indføres dog også i to- og flerstavelsesord i stor udstrækning.

Men reglen ramte også bogstavformationer, der markerede en modsætning af sproglig relevans: længde : ikke længde. I teorierne om lydsystemet i det latinske talesprog, og i såvel det historiske som moderne danske, svenske og norske talesprog, opererer man med en dobbeltrække af vokalfonemer, lange og korte, eller sagt på en anden måde, der regnes med en relevant modsætning mellem enkelt og dobbelt vokalfonem, identitetsdiftong. Man har valgt denne analyse, skønt man i modsætning til en moderat skriftsprogsreformatør var frit stillet med hensyn til at opfinde ny tegn og benævnelser³⁸.

I de tilsvarende skriftsprog er mulighederne for at operere med en lignende dobbelt-

række svingende, hvilket egl. er ret foruroligende. Ved en grafematisk analyse af yngre middeldansk ville man utvivlsomt opstille en dobbeltrække af autografemer, enkelte og dobbelte, hvoraf den dobbelte kan manifesteres ved enkeltgraf. Teorien er så den, at enkelt autografem ofte – foran gemineret syngrafem normalt – korresponderer med talesprogets kortvokalfonem, mens dobbelt autografem altid korresponderer med langvokalfonem³⁹.

I moderne svensk og norsk gælder med en del undtagelser fig. korrespondensregler: enkelt autografem korresponderer med langvokalfonem, med den modifikation, at langfonemet udskiftes med kortfonemet, såfremt autografemet følges af gemineret syngrafem⁴⁰.

Til trods for den store prestige, der knyttede sig til den rigtige udtale af lange og korte vokaler i latinen, er dens korrespondenser mellem tale og skrift langt ringere. Her regnes også principielt med korrespondens mellem enkelt autografem og langvokalfonem, med samme markering af kortvokalfonem som i moderne norsk og svensk ortografi. Der gælder blot i latin en regel til, som næsten vælter spillet: gemineret syngrafem i ordslutning eller foran syngrafem tolereres ikke⁴¹.

Den sidste regel er ikke indført i norsk og svensk, men den blev det i dansk, selvom det varede længe inden den slog helt igennem⁴². Modstanden må have været kraftig mod såvel den som forbudet mod dobbelt autografem.

Den eneste markeringsmulighed, vi beholdt, er den, som også latinen har: gemineret syngrafem mellem to autografemer markerer, at første autografem korresponderer med kortvokalfonem. Hertil kommer, at syngraafforbindelse ofte har samme effekt.

Hermed mistede skriftsproget en betydelig del af sin værdi som basis for reproduktion af talesprog.

Skriftsprogets kommunikationseffekt som sådan var utvivlsomt usvækket; det er mest udlændinge og skolebørn, der må klage.

Skautrup skrev i 1947⁴³:

Længdeangivelsen i lukket stavelse ved dobbeltskrivning af vokal .. blev mærkelig nok ikke fastholdt i bogtryksnormen. Forholdene er meget brogede, hvad der delvis kan skyldes, at dialektale lydforhold spiller ind. Forkortelser eller diftongiske udviklinger kan være indtrådt i forskellig udstrækning.

Mon ikke man i dag ville tolke „forholdene“ således, at denne ændring betegner en drejning bort fra det talte sprog overhovedet og ikke et følgeskab med en eller anden dialekt; og vil man mon ikke finde det berettiget at prøve at finde de forklaringsmuligheder, man kan, i skriftsprogets egen verden, inden man tager sin tilflugt til talesproget?⁴⁴ I dag lever skriftsproget sit eget liv, og det har det nok gjort en rum tid til trods for alle de teoretikere, der med Scaliger har hævdet, at man partout skal skrive som man taler⁴⁵.

Aug. 1970.

NOTER

1. Iens Peerszøn: En merckelig grundfest Disputatz, 1531, med indledning ved Poul Andersen, Kbhv., 1952.
2. F.eks. efter retningslinjer som skitseret af U. Weinreich, W. Labov og M. I. Herzog: A theory of language change, i symposiet: Directions for historical linguistics, udg. af W. P. Lehmann og Y. Malkiel. Texas, 1968.
3. Nina Catach: L'orthographe française a l'époque de la renaissance. Genève, 1968. – De reformforsøg, vi finder i mss., har næppe haft tilsvarende indflydelse, jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie (i det følgende forkortet DSH) II.138 m. henv.
4. Retskrivningsreform, sproghistoriens navn for de ændringer, der fandt sted, må også her tages med et gran salt; de skete ikke per dekret og slog ikke straks igennem så markant, som det er fundet rimeligt at fremstille i DSH.
5. In general, it can be said, that the medieval manuals of orthography teach rules of antiquity without following them themselves. Karl Strecker: Introduction to medieval latin, by R. B. Palmer, Berlin, 1957.
6. Jacob Madsen Aarhus: De literis libri duo, udg. af C. Møller og P. Skautrup, Århus, 1951.
7. Ellen Olsen: Retskrivningspraksis og Retskrivningsteorier i det 17. Aarh. Sprog & Kultur XV, Århus, 1947.
8. Lauritz Nielsen: Den danske Bog, pag. 46. Kbhv., 1941.
9. En oplagt opgave for EDB-undersøgelser. Jf. H. Spang-Hanssen: Hvor hyppigt optræder de forskellige bogstaver? Nyt fra Sprognævnet nr. 4, marts 1970.
10. Lotte & Wytze Hellinga: Gotfred af Ghemens færden ca. 1486–1510. Fund & Forskning XV, pag. 24–25. Kbhv., 1963. Om forholdet mellem forfatter og trykker se i øvrigt den herostratisk berømte polemik mellem Lis Jacobsen og J. Brøndum-Nielsen i Nordisk Tidsskrift for Filologi, 4. Rk. 4. bd., pag. 1ff., 146ff. og 156ff. Kbhv. 1915. – Om de tyske forhold se W. Stammler: Aufriss der deutschen Philologie I, pag. 895 med henvv., 1966. J. Berry: The making of alphabets, pag. 737–53 i Readings in the sociology of language. Ed. by J. A. Fishman. Haag, 1968.
11. Der er publiceret meget vedr. tidens parisiske bogtrykkere (adresser, personalia etc.), således at det er muligt at følge Christiern Pedersen. Jeg vil publicere en undersøgelse ved anden lejlighed. Se i øvrigt I. C. Brandt: Om Lundekanniken Christiern Pedersen, 1822. Badius Ascensius citeres efter et tillæg til hans udg. af Augustinus Datus (KglBib. 72–315) s.1.e.a., se i øvrigt Renouard op.cit. II,359–374. Fol. Cxxxv–Cxxxiii,r findes Jodoci Badii Ascensii de recte scribendi ratione compendiosa traditio.
Teksten er optrykt i uddrag Bd. I pag. 108–09 i Ph. Renouard: Bibliographie des impressions et des œuvres de Josse Badius Ascensius 1462–1535, I–III, Paris 1908 ff.
12. Louis Kukenheim: Contributions à l'histoire de la grammaire grecque, latine et hébraïque à l'époque de la renaissance, Leiden, 1951.
13. Jf. note 16.
14. Immediatus dictionum derivatus atque descensus in primis annotandus est, ut rivi fontibus haud dissimiles sint. Op.cit.fol.Cxxxv.
15. C.H. Björnsson: Läsbarhet, Stekh., 1968.
16. Jf. ndf. pag. 132.
17. Min kursivering. På latin: Litteræ externæ cuiusmodi sunt consonantes aspiratæ, et *k*, *y* et *z* non in mere latinis vocabulis scribendæ. – Aspiratio, hoc est *h*, ante omnes vocales ponitur, post consonantes autem dumtaxat quatuor *c*, *p*, *r*, *t*, et id in græcis. Op.cit. fol. Cxxxiii,r.
18. DSH.II.181: .. hos ChrP.II er adskillelsen konsekvent gennemført, ..

19. DSH.II.184: . . ChrP.I anvender *th*, *dh* og *d* vekslende . . , men i II kun *d* . .
20. DSH.II.183: . . i pronominale og adverbiale småord . . i Jærtegnspostillen er skiftet foretaget. Jf. 177.
21. DSH.II.183: Forskellen mellem *t* og *th* er nu ophævet i normen.
22. DSH.II.185: ChrP.I og (især) T.I har alm. *gh*, men i II har de begge *g*.
23. P. Diderichsen: Probleme der altdänischen Orthographie. Acta Philologica Scandinavica XII. pag. 146, Kbhv. 1938.
24. Poul Andersen og Louis Hjelmslev: Dansk Fonetik. Særtryk, Kbhv. 1954. Pag. 341: „ . . at det egl. (med Hjelmslev) ville være mest korrekt at gengive p, t, k, med *bh*, *dh*, *gh*.“
25. DSH.II.182: . . „Når dobbeltskrivning var mest udbredt og holdt sig bedst ved *ee* (jf. ovf.) beror dette formentlig på, at enkeltskrevet *e* i alm. dækkede over [æ]. Normen havde godtaget *e* for [æ] og *æ* for [æʀ]. . . Tryksvagt [-ə] skrives i normen *e*.“ – Sagen er jo den – som klarest fremstillet af Diderichsen i Acta Philologica Scandinavica XII. pag. 127 – at kortvokalsystemet har en enhed mindre end langvokalsystemet. Diderichsen noterer den korte *æ*, de lange *e* og *æ*. – Bemærk konflikten mellem to følger af det etymologiske princip. *æ* rettes til *e* også hvor brugen af *æ* ville have markeret identitet med bøjningsformer på *a*, jf. DSH.II.182.
26. Summa quoque cautio esse debet in diphthongis scribendis, nec audiendi sunt ineptuli qui *æ* et *æ* absoletas [!] censent. . . Omnes genitiui et datiu singulares et nominatiui et vocatiui plurales primæ declinationis, item *præ* et *præter* producta *æ* diphthongo scribi volunt, etiam in participiis et pronomibus deriuatis, sed pronomina primitiua et cæteri casus et quæcunque per naturam corripiuntur, diphthongon refugiunt. Op.cit. fol. Cxxxiii,r-v. – Kursiveringen i oversættelsen er min.
27. Strengt taget gælder Chr.Ped.s valg af *e* for *æ* også de tryksvage stavelser før tryk-toppen, hvor længdemodsætningen er relevant jf. Poul Andersen: Dansk Fonetik, Særtryk, pag. 326, Kbhv. 1954.
28. DSH.II.183n–184ø: . . ChrP. og 1550 gennemfører *g-*, *k-*, . . .
29. DSH.II.185: . . Efter konsonant (*l*, *r*) har ChrP. så godt som gennemført *g*.
30. Jf. Kukenheim op.cit. pag. 58 ff. spec. note 4. Charles Estienne fordømmer *geratia pro gratia*, *iermen pro germen*, *Iallus pro gallus*, etc.
31. J. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik § 311.
32. Smst. § 318.
33. Blandt de forklaringsmuligheder, vi har valgt at begrænse os til her, regler fra latinsk ortografi, findes endnu en, som dog næppe er tilfredsstillende. *g* kunne være en afløser for syngrafemet *i*, der senere konsekvent noteres *j*. (Jf. rationaliseringsreglen, der ligger bag dette og fordelingen af *u* og *v*). Jeg kan ikke belægge dette hos nogen grammatiker, men fænomenet kunne være affødt af den voldsomme diskussion, jf. Kukenheim op.cit. pag. 59 + note. Brugen af *g* ville sikre entydig stavelsesdeling f.eks. *spør-ge*, mens *i* kan give *spø-ri-e*, *spør-ie*, *spør-i-e*. Alternativet i samtiden var da også ofte af typen *spør-rie*, der kun giver to muligheder. Om latinsk stavelsesdeling se Priscians anden bog, Keil.II, pag. 44 ff. Lips.1855.
34. Citeret efter mikrofilm af eksemplaret i Ste Geneviève af Doctrinalis Alexandrini tertia pars, Paris, 14/2, 1527, hvori Badius optrykte sin Libellus de Orthographia. Stedet læses pag. 84,r. Af hans glosse fremgår bl.a., at han ved, at visse folkesprog i Flandern og Sydtyskland ikke følger denne regel. Badius imødegår flere fingerede indvendinger, men tager ikke hensyn til typen *mamma*, og viser dermed, at denne skarpe formulering er en pædagogisk forenkling af de mere udførlige regler i Regulæ orthographicæ. Kun *-ss-* i typen *cedo cessi cessum* foruroliger ham. Jf. om *-ss-* og *-ff-* ovf. pag. 132.

35. DSH.II.182n–183ø.
36. DSH.II.186: „Fordelingen af *nn* : *nd* og *ll* : *ld* finder endnu ikke fuld afklaring. For *n*-lyden er forholdet dette, at der fra og med ChrP. er en stærk tendens til at skrive *nd*. . . For *l*-lydens vedkommende findes en parallel, men dog mindre udpræget tendens til at skrive *ld*.“ Jeg kan supplere Skautrups fremstilling med flg. iagttagelse: *nd* havde fra håndskriftsproget det forspring frem for *ld*, at skriversne foretrak *nd* for *nn* f.eks. *hånd* for *hamn*, idet *n* ofte ikke kan skelnes fra *u*. Ved *l* kan dette forhold ikke spille nogen rolle.
37. DSH.II.186: Udlydende *k* skrives alm. *ck* . . . ligeså intervokalkisk.
38. Brugen af identitetsdiftong er jo afhængig af, at modsætningen længde : ikke længde og ikke den ofte forekommende kvalitative modsætning lægges til grund for analysen. Skriftsprogsreformatoren er bundet til kombinationer af de eksisterende bogstaver.
39. Diderichsen skriver i Acta Philologica Scandinavica XII. pag. 157: . . . nur in Silben, wo die Konsonantenquantität nicht bezeichnet wird, kann die Vokalquantität zum Vorschein kommen; eine solche Praxis hätte aber m.E. keinen Sinn, wenn man nicht schliessen könnte, dass in zweisilbigen Wörtern der Vokal vor Einzelkonsonanten lang, vor Doppelkonsonanten oder Konsonantgruppen kurz war, während eine entsprechende Regelung der Silbenlänge in einsilbigen Wörtern (noch) nicht stattgefunden hatte.
40. Jf. f.eks. Diderichsen: Udtalen af dansk rigssprog, Danske Studier, 1957, pag. 59–60. Jf. DSH.I.221.
41. L. Laurand & A. Luras: Manuel des études grecques et latines, 12. ed. Paris, 1955. Bd.II. pag. 429 pos.69,1–4. N. C. W. Spence: Quantity and quality in the vowel-system of vulgar latin. Word, vol. 21, pag. 1–18, NY, 1965. P. Diderichsen i AphS.XII. pag. 126 + note 49.
42. Om 16. årh. se ang. andre forsøg på at markere langvokalfonem Poul Andersen i indledn. til En merkelig grundfest Disputatz, pag. 33–38. Om 17. årh. se Ellen Olsen op.cit. Om nudansk se H. Spang-Hanssen: Probability and structural classification, Kbhv., 1959. Spang-Hanssen når ikke i sin undersøgelse til denne regel, da hans materiale indeholder også de mange angelsaksiske låneord i Retskrivningsordbogen. Se videre Diderichsen i Danske Studier (jf. note 40) og Aage Hansen i Moderne Dansk, Kbhv. 1968. Bd. I,358, samt om typerne *viis* og *lægge* (plur. til læg(-ben)) I,356.
43. DSH.II.180.
44. Vi er endda ikke så godt rustede, som vi kunne være. Vi mangler stadig den store lingvistiske beskrivelse af forholdet mellem tale og skrift i moderne dansk (af videnskabelig standard som f.eks. Dialektinstituttets monografier). Ved udarbejdelsen af en sådan beskrivelse må det være ønskeligt at benytte en model, der rummer mulighed for en beskrivelse af også historiske tilstande, dvs. for et forsøg på at rekonstruere den kompetence, vore forfædre havde til at omsætte datidens skriftsprog til datidens talesprog og vice versa. En sådan rekonstruktion må ikke blot bygges op på en udvidelse af vor kompetence vedr. moderne tale og skrift, men også på en kritisk holdning til projicering af nugældende korrespondenser på fortidige forhold. – Problemet lader sig belyse ved f.eks. opstilling i en generativ model som hos Ulf Teleman (i tilknytning til Chomsky & Halle). Teleman hævder, at fællesregler for tale og skrift bør placeres i den fonologiske komponent, idet sidstnævnte må være overordnet den graf(olog)iske, da der ikke findes regler der kun kan begrundes grafisk, mens flere kun kan forklares fonetisk. Hans forslag kan accepteres som en hensigtsmæssig og simpel opstilling, når det gælder moderne sprog, hvor output fra en generativ model kan kontrolleres både i tale og skrift. Ved historiske sprog er sagen anderledes (jf. Hjelmlev og Allén). Output „tale“ kan kun kontrolleres gennem kontrol af metoden. Da skriften er vor primære kilde, bør alle regler, der kan begrundes ud fra skriftsproget placeres i den

graf(olog)iske komponent – og ikke sammen med regler for de mere hypotetiske fonetiske og fonologiske forhold i den fonologiske komponent. – Se Ulf Telemann: Stavning och fonologi, om ortografins plats i en generativ svensk grammatik. En preliminär rapport. Nr. 27 i Meddelanden från Forskningsgruppen för talsyntax, Lund, 1970. Noam Chomsky & Morris Halle: The sound pattern of English, NY, 1968. Louis Hjelmslev: La phonologie des langues mortes, pag. 101 ff. i Acta congressus Madvigiani, vol. I. Kbhv. 1958. Sture Allén: Grafematisk analys som grundval för textedering, Göteborg, 1965. Anders Bjerrum: Sprogbeskrivelsen, pag. 52 ff. i Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede. Kbhv., 1965. Poul Andersen: Kommentar til Prof. Moultons Rapport i The nordic languages and modern linguistics, Proceedings of the international conference of nordic and general linguistics, University of Iceland . . . , ed. by Hreinn Benediktsson, Reykjavík, 1970 (spec. pag. 193 og 203). J. Lyons: Introduction to theoretical linguistics, Cambr. 1969, pag. 39 ff. R. L. Venezky: The structure of english orthography, Janua linguarum ser. min. 82, Haag, 1970, spec. pag. 30–33. Jeg takker H. Basbøll, B. Jul Nielsen, Th. Damsgaard Olsen og Tue Gad for frugtbar diskussion.

45. Quemadmodum loquimur, ita scribere debemus, siger Scaliger i De causis linguæ latinæ lib. I, 1540.